

Monika Bereš

Salona

Svi dalmatinski gradovi imali su burnu povijest počevši od antičkih vremena. Salona, današnji Solin, bio je najznačajniji grad antičkoga svijeta. Naziv Solin nastao je od latiniziranog naziva Salona kojemu je korijen u ilirskom jeziku. U povijesti to se ime spominje prvi put 119. godine prije Krista u vrijeme rata Ilira i Rimljana. Početak tog naselja svakako je mnogo raniji. Stari grčki povjesničar i geograf Strabon kaže da je Salona bila luka ilirskog plemena Dalmata koji su vjerojatno trgovali na tom mjestu s grčkim pomorcima. Ostaci bedema, predmeti grčkog podrijetla nađeni u Saloni i njezinoj okolici, upućuju na Grke kao utemeljitelje toga grada. Neki mu stavljaju početak u 4. stoljeće prije Krista. Prva značajnija arheološka iskapanja na lokalitetu Salone, osobito mjesta starokršćanskih bazilika i groblja, proveo je don Frane Bulić krajem 19. stoljeća.

Salona je imala značajnu ulogu u povijesti. Razvoj grada započeo je u antičko vrijeme, u razdoblju prije Krista, kada su naši prostori bili ponajprije pod grčkom, a potom pod rimskom upravom. U početku je Salona bila obalno uporište i luka ilirskim Dalmatima, a kasnije se razvija u metropoliju rimske provincije Dalmacije i postaje njezin glavni grad. U radu će biti prikazana povijest grada Salone na koju su utjecali Grci i Rimljani. Usto bit će prikazana i religija, arhitektura i umjetnost Salone te stanje i izgled grada danas.

Geografski položaj

Solin, nekad Salona, smjestio se u centralnom dijelu Srednje Dalmacije, u blizini ušća rijeke Jadro (nekada Salon), pet kilometara sjeveroistočno od Splita. Sastoji se od triju izdvojenih cjelina: središnjeg dijela na raskrižju cesta (Mitnica) prema Splitu, Trogiru i Klisu, od Majdana, u maloj kotlini gornjeg toka Jadra, i od Donje Strane oko 1,5 kilometara zapadno od središnjeg dijela, na cesti prema Trogiru s industrijskim pogonima. Između Donje Strane i središnjeg dijela Solina nalaze se ostaci antičke Salone.

Uvjeti razvoja

Salona, glavni i daleko najveći grad rimske Dalmacije, imala je vrlo zanimljiv razvitak. (Cambi, 2002: 55). Blizina rijeke Jadro, koja slovi kao hrvatski Jordan, osim opskrbe vodom pružala je i mogućnosti za gospodarski razvitak (mlinovi, kovačnice i dr.), a mogućnost da se voda u nekim

dijelovima grada crpi i na maloj dubini omogućavala je da se izdrži i dugotrajnu opsadu. (Duplančić, 2008: 161). Plodna polja na zapadnoj i istočnoj strani grada, kao i stočarstvo i ribarstvo, omogućavali su proizvodnju hrane koja je u potpunosti zadovoljavala potrebe grada. Povoljan smještaj okolnih planina Kozjaka i Mosora štutio je grad od oštre kontinentalne klime i otežavao pristup napadačima s kopna, a jedini put prema unutrašnjosti vodio je kroz uski prolaz između dviju navedenih planina i bio dodatno branjen u najužem dijelu tvrđavom Klis.

Kada se promotri sve navedeno, jasno je da su se na tom prostoru stekli svi potrebni uvjeti za razvoj većeg grada što se uz povoljan povijesni rasplet i dogodilo pa je tako Salona postala snažan trgovački grad i sjedište provincije. Među povjesničarima i arheolozima prevladava mišljenje kako je prvobitna Salona ustvari bila skup utvrđenih ilirskih naselja koja međusobno nisu činila kompaktnu cjelinu. Otud i ime u množini (*Salonae*) koje se javlja u starijim zapisima. Ne može se utvrditi godina pa ni stoljeće koje bi bilo datum osnutka Salone. Utvrđena ilirska naselja na obali istočnog Jadrana postojala su prije dolaska Grka u 4. st. pr. Kr. Brojne ceste omogućile su povezivanje Salone s drugim dalmatinskim gradovima i ostatkom hrvatskoga prostora. (Matijašić, 2009: 197).

Grčki i rimski utjecaji

Na samom početku razvoja bila je Salona pod veoma jakim grčkim utjecajem pa se s razlogom kaže da prvo razdoblje Salone jest grčko-ilirska naseobina. Arheološki nalazi svjedoče o trgovačkim dodirima starosjedilaca s Grcima tijekom 2. st. pr. Kr. iz obližnjih kolonija *Tragurija* (današnji Trogir) i *Epetija* (današnji Stobreč). U to je vrijeme Salona, smještena na središnjem dijelu Jadrana i na putu u delmatsku unutrašnjost, postala zanimljiva rimskim trgovcima, ali i vojsci. Rimski je vojskovođa Cecilije Metel ondje prezimio s vojskom 119. g. pr. Kr. kada se prvi put u literarnim izvorima bilježi ime naselja – *Salona*. (Hrvatska enciklopedija, 2012).

Nakon snažnoga grčkog utjecaja Salonu u 1. st. pr. Kr. zauzimaju Rimljani koji ostavljaju nove tragove. U građanskom ratu između Cezara i Pompeja stanovnici Salone pristaju uz Cezara. Budući da je Cezar pobijedio, grad je promaknut na čast kolonije pa se od tada službeno naziva *Colonia Martia Julia Salona*. Grad se širio prema istoku i zapadu te dobio dva nova dijela. Pored starijeg, grčko-ilirskog, pojavio se noviji, rimski na zapadu i

istoku. Kada je Ilirik uređen kao rimska pokrajina, Salona postaje pravi kulturni, trgovački, politički, a neko vrijeme i vojni centar.

Kršćanstvo u Saloni

Od sredine trećeg stoljeća, Salonu karakterizira razvitak jake kršćanske zajednice i njezin utjecaj na cijelu pokrajinu Dalmaciju (Šanjek, 1991: 4). U to doba može se govoriti samo o pojedinim općinama koje su se u drugoj polovici 3. stoljeća udružile u biskupije sa sjedištem u Saloni (Medić - Posavec; Posavec, 2012: 137). Tada salonitanski biskup postaje metropolit cijele provincije Dalmacije.

Do početka 20. stoljeća smatrala je tradicija osnivačem Solinske crkve sv. Dujma, učenika sv. Pavla apostola (Damajnović, 2011: 9). Novija povijesna znanost potvrđuje da je Solinsku biskupiju doista organizirao sv. Dujam, solinski mučenik iz 304. godine.

Solin bio je sjedište metropolije koja je održavala pokrajinske crkvene sabore 530. i 533. godine, a do razaranja Salone, što su učinili Avari i doseljeni Hrvati oko 614. godine, imala je dvadesetak biskupa (Proleksis enciklopedija, 2013).

Afirmacija kršćanstva dogodila se u Saloni kad je grad bio na vrhuncu moći. Novo kulturno središte bilo je u istočnom dijelu grada. Kršćanstvo je od Milanskog edikta 313. g. do stjecanja statusa državne religije 392. g. živjelo u prisilnom suživotu sa starim religijama koje postupno odumiru.

Ranokršćanski arheološki ostaci među važnijima su u svijetu za proučavanje povijesti kršćanstva pa je zato 1894. g. u Solinu bio održan i Prvi kongres ranokršćanske arheologije (Hrvatska enciklopedija, 2012). O kršćanima na području Salone govore i groblja, koja su organizirali drugačije nego pogani. Za kršćane u Saloni odrednica i razlog koncentracije grobova na jednom mjestu su grobovi mučenika oko kojih se bez reda pokapaju ostali kršćani želeći dočekati kraj svijeta u njihovoj blizini (Cambi, 2002: 214).

Pored službene rimske religije u Saloni postojala su razna orijentalna vjerovanja, poput kultova Izide i Kibebe, a osobito je bilo rašireno štovanje maloazijskog božanstva sunca Mitre čija su svetišta pronađena na više mjesta unutar grada. Postojala je u gradu i židovska vjerska zajednica.

Struktura grada i graditeljstvo

Stara gradska jezgra bila je trapezastog oblika, opasana zidinama i utvrđena kulama. Od toga najstarijeg

Amfiteatar grada Solina (današnji izgled). Pretpostavlja se da je mogao primiti 20.000 gledatelja.

dijela rimskog grada sačuvao se istočni dio zidina sagrađen od velikih kamenih blokova. U vrijeme cara Augusta izgrađena su monumentalna trodjelna vrata omeđena osmerokutnim kulama nazvana *Porta Caesarea* (Cambi, 2002: 76). Nagli razvoj grada od Augustova vremena i kroz cijelo prvo stoljeće odrazio se posebno u izgradnji javnih objekata. U jugoistočnom dijelu grada sagrađen je forum s kapitolijem kao središtem javnog, političkog i vjerskog života.

Već od 1. st. pr. Kr. grad se počeo širiti i izvan stare jezgre prema zapadu i istoku. Tomu je naročito pogodovalo razdoblje dugotrajnog mira - *Pax Romana* koje je trajalo do sredine druge polovice 2. st.¹ Zbog opasnosti od prodora germanskih plemena Kvada i Markomana oko 170. g. istočno i zapadno gradsko proširenje opasano je zidinama i utvrđeno pravokutnim kulama.² Do danas otkriveno je preko 90 kula. Salona tada dobiva izduženi eliptični oblik (Hrvatska enciklopedija, 2012.)

U sjeverozapadnom dijelu grada smješten je amfiteatar (Cambi, 2002: 70). Glasoviti danski arheolog i arhitekt, istraživač Salone, Ejnar Dyggve misli da je izgrađen u 2. st. poslije Krista za vrijeme jakog uspona Salone.³ Salonski je amfiteatar među većim dosad

1 Pax Romana ("Rimski mir") jest naziv za period u povijesti rimske države, odnosno Rimskog Carstva od kraja 1. stoljeća prije Krista do kraja 2. stoljeća poslije Krista. Razdoblje karakterizira izostanak oružanih sukoba i kulturni procvat.

2 Rimski pjesnik Lukijan Salonu zbog toga oblika naziva *Longae Saloniae*.

3 Ejnar Dyggve danski je arheolog, istraživač i arhitekt. Od 1922. godine iskapao je na lokalitetu u Saloni.

otkrivenim amfiteatrima (Suić, 2003: 263).

Gradski crkveni centar tvore velika gradska bazilika (*basilica urbana*) podignuta na početku 5. stoljeća te Honorijeva bazilika u obliku grčkog križa sagrađena na kraju 5. i početku 6. stoljeća i dovršena u vrijeme biskupa Honorija. Prije tih crkava bila je tu trobrodna bazilika iz 4. stoljeća, iz doba Konstantina Velikog.

Manastirine najzanimljiviji su dio starokršćanske Salone (Zbornik radova, 2002: 415). To je jedno od najvećih starokršćanskih groblja pod vedrim nebom (*sub divo*). Iskapanja su pokazala da je tu u početku uz malo groblje bio i privatni posjed koji je pripadao nepoznatom kršćaninu i zato je sv. Dujam nakon mučenja tu bio pokopan.

Sjeverozapadno od Manastirina nalazi se starokršćansko groblje Marusinac (Cambi, 2002: 220). Na tom lokalitetu, gdje se štovao kult mučenika Anastazija, ali i pseudorelikvije svetog Menasa, otkriven je arhitektonski sklop dvojnih bazilika i mauzolej u kojemu je jedna bogata Salonitanka položila Anastazijevo tijelo koje je kasnije preneseno u konfesiju južne bazilike. (Višić - Ljubić, 2011: 615).

Grad je imao više javnih kupki - termi, a najbolje sačuvane nalaze se istočno od gradske bazilike. U sredini jest dvorište s trijemom na stupovima koje je služilo za vježbe na otvorenom. Velika apsida s bazenom služila je za kupanje u hladnoj vodi, a dvije manje prostorije za kupanje u mlakoj vodi. U njima se nalaze dva uspravna kamena s urezanim križem. Otkriveni su i ostaci manjeg bazena i "kaldarija", tj. prostora za znojenje.

U 10. stoljeću hrvatska kraljica Jelena sagradila je u Saloni dvije crkve: Blažene Djevice Marije i svetog Stjepana. Splitski kroničar Toma Arhiđakon navodi kako su se u predvorju crkve svetog Stjepana pokapali hrvatski kraljevi, a i više srednjovjekovnih dokumenata spominje te dvije crkve. Kada se počelo s radovima za izgradnju temelja zvonika današnje župne crkve 1898. godine, naišlo se na neke stare temelje. Don Frane Bulić vodio je iskapanje i otkrio temelje čitave crkve, a u njezinome je predvorju pronašao nadgrobni natpis kraljice Jelene razbijen u stotinjak komada (Proleksis enciklopedija, 2013)

Na mjestu zvanom Rižinice, uz potok sv. Ilije, podigao je knez Trpimir oko 852. godine benediktinski samostan. U povelji iz 852. godine, koja nam govori kako je knez opskrbio samostan svim potrebnim, prvi put se u povijesti spominje ime Hrvat. Na zapadnoj strani crkve sačuvali su se zidovi samostana, a otkriveno je i groblje. Antički sarkofazi i natpisi svjedoče o suvremenosti groblja sa starokršćanskom crkvom, a ovalni grobovi i nakit pokazuju da su se tu pokapali i Hrvati počevši od 9. pa do 15. stoljeća.

Gospin Otok, kako neki povjesničari drže, bio je prvo

naselje Hrvata u tom kraju. Pretpostavlja se da su hrvatski knezovi utvrdili svoja naselja slično onima iza Karpata na tom području. Kod iskapanja u dubini pod oltarom župne crkve naišlo se na širok rimski zid što pokazuje da je tu i prije bilo stanovnika.

Sjeverno od Gospina Otoka nalazi se Gradina, utvrda za koju se smatra da potječe iz 14. stoljeća i da ju je sagradio splitski nadbiskup Hugolino de Mal Branc dok neki navode da su je u 16. stoljeću sagradili Turci u vrijeme opsade Klisa da spriječe dovoz pomoći Klisu preko Solina. Nepoznati ljetopisac doista bilježi kako je bosanski paša Husein 1531. godine sagradio u Solinu tvrđavu za samo 15 dana. Solinska vojska Kliški uskoci su je razorili, a Turci su je opet podignuli 1536. godine za samo 20 dana. Pod tom je tvrđavom vjerojatno znameniti kliški zapovjednik Petar Kružić odigrao svoju posljednju bitku.

Sjeveroistočno od Gradina nalaze se ruševine crkve sv. Petra i Mojsija, krunidbene bazilike kralja Zvonimira.⁴ Dok je u 11. stoljeću sigurno bila iznad razine rijeke, danas je pločnik crkve ispod razine Jadrana. To je područje bilo poplavljeno jer se ono nalazi u blizini rijeke Jadro, u koju utječe potok sv. Ilije, koji pak dolazi od Rižinica, nanosi mulj i podiže razinu rijeke, te poplavljuje ostatke crkve. U fragmentima reljefa pronađenih u crkvi E. Dyggve vidi se prikaz kralja Zvonimira kako poslije krunjenja prima poklonstvo svojih podanika.

Uz tu crkvu bio je i benediktinski samostan. Opat samostana Urso bio je prijatelj kralja Zvonimira koji je tu crkvu izabrao za mjesto svoga krunjenja 8. listopada 1076. godine.⁵ Možda je uspomena na taj događaj poznata skulptura koja prikazuje klanjanje vladaru koji sjedi na prijestolju, a nalazi se u splitskoj krstionici.

Izvan gradskih zidina, prema rimskom običaju, uz ceste koje su vodile izvan grada, nastajale su nekropole. Najpoznatija salonitanska nekropola jest zapadna koja se nalazila uz cestu što je vodila iz Salone prema *Traguriju* (Mijatović, 2009, 200) . Ranije je bila poznata pod nazivom "*necropolis in horto Metrodori*" i smatralo se da se razvila na prostoru gdje se nekoć nalazio vrt nama nepoznatog Metrodora. Međutim natpis se ne odnosi na vrt, nego na ograđenu grobnu parcelu - *hortus*. Velike salonitanske nekropole otkrivene su sjeverno, jugoistočno i istočno od grada.

4 Na crtežu iz 1571. u Državnom arhivu u Zadru ta crkva ima još samo zvonik i zidove i zato ju je narod nazvao "šuplja crkva".

5 Tog se dana po zapadnom kalendaru slavi sv. Dimitrije što je i Zvonimirovo krsno ime.

Umjetnost

Salona je bila bogata kako građevinama tako i umjetnošću. Najpoznatija salonitanska skulptura prikazuje glavu ženske osobe. Djevojka iz Salone rimska je mramorna portretna skulptura u prirodnoj veličini s početka 2. stoljeća. Smatra se da je dio figure u prirodnoj veličini i pored vidljivih oštećenja posjeduje izniman sklad i privlačnost. Vidljiva je umjetnikova težnja karakterizaciji i postizanju materijalizacije. Oči su joj bile inkrustrirane sjajnim kamenom koji im je davao sjaj.

Iz Salone, glavnoga grada rimske provincije Dalmacije, potječe pet kopči koje tipološki pripadaju kopčama s vojničkog remena iz 1. stoljeća. Jedna od kopči iz Salone, izrađena od brončanog lima i ukrašena srebrenom prevlakom, svojim oblikom odgovara kopčama koje se u literaturi pojavljuju pod nazivom *Krempenschalle* - kopča s istaknutim obrubom. Kopča je izrađena u tehnici lijevanja nakon čega je njezin luk ukrašen urezanim geometrijskim motivima koji su ispunjeni smjesom. Unutarnji rub luka kopče prate ugravirani trokutići u nizu, a na vanjskom rubu sedam polukružnica sa po tri spojena kružića u svakoj. Između polukružnica smješten je po jedan trokutić. Sve

to ukazuje da je u ranocarskom vremenu izgled vojničkog remena i njegovih dijelova bio standardiziran. Iako ti elementi vojničke opreme ostavljaju dojam masovne produkcije, vidljive razlike u njihovoj izradbi i dizajnu odražavaju vještinu pojedinih majstora i ukazuju da su se ipak proizvodili u različitim radionicama. Moguće je da su u Saloni, glavnom gradu provincije, izrađivani i predmeti za vojne potrebe u radionici za proizvodnju i obradu metala koja se nalazila između foruma i kurije (Višić - Ljubić, 2006: 161-167).

Iz Salone potječu i skulptura boga Libera te reljefna kompozicija Libera i berbe grožđa.⁶ Navedene skulpture nalaze se u jednom salonitanskom hramu koji je dao sagraditi jedan štovatelj Libera, a hram je popravljen te obnovljen (Suić, 2003: 189). Materijalni su dokazi preskromni da bi nam mogli nešto više reći o organizaciji Liberovih svetišta u Dalmaciji (Matijević, 2012: 36-38).

Stanovništvo

Solin je u antičko vrijeme bio napučen grad koji je s okolicom brojao oko 60 000 stanovnika te je bio četvrti grad u Rimskome Carstvu.

Glava Salonitanke s početka drugog stoljeća. Za nju se smatra da je dio figure u prirodnoj veličini i pored vidljivih oštećenja posjeduje izniman sklad i privlačnost.

Gospin Otok u Solinu. Kako neki povjesničari drže, to je bilo prvo naselje Hrvata u ovom kraju.

⁶ Liber (lat. *Liber Pater*: Slobodni Otac), staroitalski i rimski bog plodnosti, poslije izjednačen s grčkim Dionizom ili Bakhom. Na selu se slavio u doba berbe uz veselje i šalu.

Crkva sv. Stjepana u Solinu koju je dala izgraditi kraljica Jelena; splitski kroničar Toma Arhiđakon navodi kako su se u predvorju crkve svetog Stjepana pokapali hrvatski kraljevi

Današnji Solin, kroz posljednjih stotinjak godina, porast stanovnika duuguje različitim čimbenicima. U početku se radilo o priljevu stanovništva vezano uz razvoj industrije cementa u samome gradu. Grad je u tom periodu narastao s par tisuća stanovnika na desetak tisuća stanovnika. U idućem periodu, od 80-ih godina 20. stoljeća broj stanovnika i dalje raste. Prema posljednjem popisu stanovnika Solin broji oko 24 tisuće stanovnika.

Solin danas

Do danas je stari Solin ostao u ruševinama koje su tek dijelom istražene, ali i to, što je otkriveno, dostatno govori o njegovoj veličini i značenju (Suić, 2003: 306). Ako pogledamo tlocrt grada, vidimo da mu je oblik prilično nepravilan, a podsjeća na elipsu. Noviji dio grada u vrijeme markomanske opasnosti u 2. stoljeću poslije Krista, kao što je bila i prva jezgra, opasan je zidovima i utvrđen kulama. Otada mu opseg zidina doseže oko četiri kilometra. U vrijeme bizantsko-gotskih ratova u 6. stoljeću neke su kule

pojačane pa dobivaju trokutaste završetke koji se i danas vide.

Početak 20. stoljeća počinje gospodarski razvoj grada, prvenstveno proizvodnje cementa. Devedesetih godina prošlog stoljeća, kada stječe status grada, Solin se počinje preoblikovati iz industrijskog u zeleni uređeni grad koji je postao omiljeno okupljalište za sve uzraste, a posebno omiljen postaje Gospin otok. Župna crkva Gospe od Otoka jedno je od najstarijih hrvatskih marijanskih svetišta. Jedan od najvažnijih trenutaka za sve vjernike svakako je bio posjet Svetog Oca Ivana Pavla II. 1998. godine koji je održao na Gospinom Otoku misno slavlje, a dočekalo ga je oko pedeset tisuća mladih. Solin je danas, prema statistikama, populacijski najmlađi grad u Hrvatskoj.

Zaključak

Razvoj Solina, odnosno Salone započeo je u antičko vrijeme, još u razdoblju prije Krista, kada su naši prostori

pod grčkim, a potom pod rimskim utjecajem. U početku bio je Solin obalno uporište i luka ilirskim Dalmatima, a kasnije se razvija u metropoliju rimske provincije Dalmacije te postaje njezin glavni grad.

Geografski položaj podupirao je razvoj grada u kojemu je ujedno cvjetala arhitektura i umjetnost. Gradili su se brojni teatri i amfiteatri, te terme i kupke. Brojni velikaši, poput Cezara, boravili su u tom gradu dok su u njemu djelovali najpoznatiji kršćanski mučenici, poput svetog Dujma koji je ondje i pokopan. Kršćanstvo se u Dalmaciji proširilo upravo iz Salone, najvažnijeg kršćanskog središta.

Na temelju svih iznesenih podataka i činjenica može se vidjeti kako je današnji Solin, u povijesti zvan Salona, iznimno bogat grad. Obogaćen je svojom arhitekturom, umjetnošću te brojnim prirodnim resursima koji mu i danas omogućavaju ubrzan razvoj.

Summary

Monika Bereš, Salona

All cities on the coast of Dalmatia have had a colourful history ever since the Ancient Era. Salona, present Solin, was the most important city of the ancient world. The term 'Solin' is derived from the Latinized name of Salona that has its roots in the Illyrian language. The name was first mentioned in 199 BC during the war between the Romans and Illyrians. However, the origin of the settlement is certainly much older. The old Greek historian and geographer Strabo says that Salona was a port of the Illyrian tribe Dalmatae, who were probably trading with Greek sailors there. The remains of the ramparts and various objects of Greek origin found in Salona and its surroundings both suggest Greeks as the founders of the city. Some consider 4th century BC as the origin time of the settlement. The first significant archaeological research on the Salona site, especially locations of old Christian basilicas and cemeteries, was conducted by don Frane Bulić at the end of the 19th century.

Literatura

1. Cambi, Nenad, 2006. Antika: Povijest umjetnosti u Hrvatskoj, knjiga druga, Naklada Ljevak, Zagreb.
2. Damajnović, Marija, 2011. Povijest crkve u Hrvata; stari i srednji vijek.
3. Duplančić, Arsen, 2008. Solin na akvarelima Edmunda Misere, Tusculum. Arheološki muzej Split. Vol. 1, broj 1, rujan 2008., str. 161.-162., Split.
4. Matijašić, Robert, 2009. Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana. Leykam international, 1.

svezak. Zagreb.

5. Matijević, Ivan, 2012. Nova potvrda Liberova kulta iz Salone, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Split. Vol. 105, br. 105, str. 36.-38.
6. Matijević-Sokol, Mirjana, 2013. Duje Rendić-Miočević (1916.-1993.) i Salona - Solin; Sjećanje povodom dvadesete godišnjice smrti, Tusculum. Vol. 6, br. 6, str. 216.-217.
7. Medić Posavec, Tatjana, Posavec, Vladimir, 2012. Povijest, Profil, 1. izdanje. Zagreb.
8. Skupina autora, 2002. Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Biblioteka knjiga Mediterana 26, Split.
9. Skupina autora, 2012. Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslava Krleža.
10. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57070> (28. lipnja 2014.)
11. Skupina autora, 2013. Proleksis enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslava Krleža.
12. <http://proleksis.lzmk.hr/46380/> (28. lipnja 2014.)
13. <http://proleksis.lzmk.hr/13988/> (28. lipnja 2014.)
14. Suić, Mate, 2003. Antički grad na istočnom Jadranu, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing, Zagreb.
15. Šanjek, Franjo, 1991. Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, svezak 27. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7. - 20. st.). Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
16. Višić - Ljubić, Ema, 2011. Novi nalazi iz sarkofaga na Marusincu, Arheološki muzej u Splitu.
17. Višić - Ljubić, Ema, 2006., *Cingulum* kopče iz Salone, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Vol. 1, br. 99, Split, str. 161.-167.

Internetski izvori

1. Solin, kolijevka hrvatske povijest. <http://www.solin.hr/index.php/povijest-grada/salona> (28. lipnja 2014.)
2. Antička Salona <http://www.mdc.hr/split-arheoloski/hr/salona-1.html> (28. lipnja 2014.)
3. Nova Akropola: Salona, 1990. <http://nova-akropola.hr/kultura/tragom-pro%C5%A1losti-salona/> (28. lipnja 2014.)
4. Solin <http://www2.geof.unizg.hr/~jbesker/Solin.htm> (28. lipnja 2014.)
5. Solin - sretni grad uz Jadro <http://plautilla.hr/solin/> (1. listopada 2014.)